

KÖNÜL BÜNYADZADƏ

*Fəlsəfə elmləri doktoru, AMEA-nın müxbir üzvü, AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun
İslam Fəlsəfəsi Şöbəsinin müdiri, Azərbaycan
bkonul885@hotmail.com*

FƏLSƏFƏDƏ YENİ CƏRƏYAN – FƏLSƏFİ MƏSLƏHƏTLƏŞMƏ

Giriş

Müasir dövrün xarakterik cəhətlərindən biri insanın get-gedə daha çox təkliyə qapılması və nəticədə depressiyaya qarşı acizləşməsidir. Maraqlıdır ki, insanı öyrənən elmi sahələrin, metodların sayı günü-gündən artdıqca, insanın problemləri də artmaqda davam edir. Uzaq ulduzları, yerin yeddi qatını öyrənməyə qadir olan insan öz şəxsiyyətini tam dərk edə bilmir, 5000 il əvvəlki tarixi yaza bilən, 15 dəqiqə sonra nə baş verəcəyindən xəbərsizdir. Rus yazıçısı Mixail Bulqakovun qəhrəmanı Volandin dediyi kimi, insanın “öz həyatını idarə edə bilməsi üçün heç olmasa bir layiqli planı olmalıdır”. Bu isə qeyri-mümkündür. İnsanın qadir olduğu ən kamil addımı tarixdən, kitablardan əldə etdiyi biliklərə, özünün və başqalarının qazandığı təcrübəyə əsaslanaraq, həyatının indi adlanan anını düzgün dərk edib, növbəti ana şüurlu və problemsiz keçə bilməsidir.

Bu istiqamətdə çıxış yolları axtaranlardan biri də fəlsəfədir. Problemləri həll etmək üçün gah mətnlərin sətiraltına enərək hermenevtik üsula baş vurur, gah pragmatik mövqedən yanaşaraq real həyatın ən məhsuldar tərəfini yaşamağa çalışır, gah hər şeyi kənara ataraq bütün cavabları yalnız şüurdə axtarırsə adını da fenomenologiya qoyur. Gah da olanları dərindən təhlil edərək, ənənəvi fəlsəfəyə rəqib olan anlayışların analitik təhlilini verir və mətnlərə baxmaq üçün linqvistik bucağa çökülür. Bu və adını çəkmədiyimiz neçə fəlsəfi cərəyan insan varlığını, cəmiyyəti öyrənməyə çalışsa da, yeni nəzəriyyələr irəli sürsə də, özləri də yeni sualların yaranmasına səbəb olublar. Bu proseslər zəncirvari reaksiya kimidir və necə, nə vaxt, harada bitəcəyi məlum deyil. Məlum olan budur ki, 10, hətta 100 ər bundan əvvəlki insanı narahat edən problemlər bu gün də öz həllini tapmayıb.

Onu da əlavə etmək lazımdır ki, fəlsəfi cərəyanların üsulları, yanaşma metodları fərqli olduğu kimi “axtarış məkanları” da fərqlidir. Biri insanın ruhunda, digəri maddi bədənə, biri kosmosun harmoniyasında, bir başqası hətta cəmiyyətin kaosunda həqiqət axtarır. Əslində bunun səbəbi çox sadədir – insan özünü harada kəşf edərsə, bütün digər suallarının cavabının da orada olduğuna əmin olur. Başqa sözlə desək, *özünü kəşf etmiş insan özünün axtarış çərçivəsini, yəni bütün gələcək təhlillərinin, düşüncə gərdişlərinin hüdudlarını təyin etmiş olur. Deməli, insan öz varlığında nə qədər böyük həqiqətlər kəşf edərsə, düşüncə üçün üfyaqları da bir o qədər geniş olacaq.*

Son illər yaranmış yeni cərəyanlardan biri də fəlsəfi məsləhətləşmədir (philosophical co-unselling). Bunu müəyyən mənada tətbiqi fəlsəfə və ya fəlsəfi terapiya da adlandırmaq olar. Bu, məsləhətə yanaşma tərzindən asılıdır - kimsə bunu fəlsəfi ideyaların, nəzəriyyələrin gündəlik həyata tətbiqi kimi, bir başqası isə fəlsəfəni müalicə metodu olaraq qəbul edir. Mənim fikrimə görə, insan uzun müddət kimsə idarəsi, təyinatı ilə yaşasa, öz şəxsiyyətini, orijinallığını itirir. Bir çox hallarda yaranan problemlərin kökündə də əksər hallarda bu fakt durur. Öz düşüncəsinin aktivləşməsi, özünü bərpa üçün insan düşüncəyi bacarmalıdır. Bunun üçün onun bir filosofla məsləhətləşməsinin, söhbətləşməsinin böyük effekti ola bilər. Fəlsəfi məsləhətləşmənin teriyəti məhz budur. Bu səbəbdən mən bu tərzinə üstünlük verdim.

Təqdim edilən məqalənin iki məqsədi var: a) Azərbaycan oxucusunu yeni fəlsəfi məktəblə tanış etmək və b) bu cərəyanın Azərbaycanda özünəməxsus qolunun yaranması üçün ilk addımları atmaq. Nə üçün özünəməxsus? Çünki hər hansı bir fəlsəfi ideyanın kor-korana tətbiqi

yalnız tarixdən belə məlum olur ki, ilk dəfə XX əsrin yetmişinci illərində Kaliforniyanın San-Xose Ştat Universitetinin professoru Peter Koestenbaumun "İnsanın yeni siması: Klinik fəlsəfənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi" adlı əsərində fərdin problemlərinin həllində fəlsəfi düşüncənin, müzakirənin tətbiqi təklif edilir. Onun fikrinə görə, "klinik fəlsəfə dünyada insan kimi var olmağın şərtisiz (bu, nə qədər mümkündürsə) izahıdır. Düşünürəm, Haydegger "Varlıq və zaman"da öz üsulu ilə buna cəhd edir. On dan əvvəl isə Dekart özünün "Düşüncələrində" və "Metod haqqında düşüncələrində" bunu etmişdi. Klinik fəlsəfə məhz bunu etməyə cəhd edir. Heç kim mükəmməl deyil, ancaq layihə buna deyər". (6, səh. 32) Koestenbaum, ona verilən suallardan və cavablardan belə məlum olur ki, klinik fəlsəfəni psixoterapiyaya əlavə kimi qəbul edir və bu səbəbdən bəzi filosoflar tərəfindən fəlsəfi məsləhətləşmə kimi qəbul edilmişdir. Psixologiyadan və psixoterapiyadan tamamilə ayrılmış və öz metodları ilə fəaliyyət göstərən fəlsəfi məsləhətləşmə isə ilk dəfə səksəninci illərin əvvəlində alman filosofu Gerd B. Achenbachin yaratdığı Alman Fəlsəfi Praktika və Məsləhətləşmə Cəmiyyətində təcrübədən keçirildi və hal-hazırda dünyada fəlsəfi məsləhətləşmə Peter Koestenbaumun deyil, məhz Gerd B. Achenbachın adı ilə əlaqələndirilir. Lakin bu fəlsəfi məktəb Avropada deyil, məhz Birləşmiş Ştatlarda geniş vüsət qazandı və orada ilk dəfə 1992-ci ildə Elliot D. Cohen, Paul Sharkey, və Thomas Magnell kimi filosoflar tərəfindən Milli Fəlsəfi Məsləhətləşmə Assosiasiyası (NPCA) yaradıldı. Hazırda belə Assosiasiyaların, Cə-

miyyətlərin sayı da artıb və bu sahədə kifayət qədər geniş araşdırmalar aparılmaqda, təcrübələr keçilməkdədir. Hazırda, artıq Avropanın bəzi ölkələrində, o cümlədən, Türkiyədə, Rusiyada və istiqamətli bəzi cəmiyyətlər yarənib, əhəliyyə xidmət göstərir, seminarlar, hətta konfranslar da keçirilir.

Fəlsəfi məsləhətləşmənin psixoterapiya ilə eyniləşdirilməsi halları təbii ki, Koestenbaumla bitməyib. Məsələn, 2010-cu ilin noyabr ayında YUNESKO-nun İnsanın təhlükəsizliyi, demokratiya və fəlsəfə departamenti əsas mövzusu "Ruhun fəlsəfəsi və dərmanı" olan "Yeni fəlsəfi təcrübələr" adlı simpozium təşkil etmişdi. Burada əsas məqsəd "fəlsəfə və psixoterapiya" cütlüyünün, bir növ tandeminin mahiyyətini təhlil etmək idi. Həmin mötəbər tədbirdə mən "Sufizm ruhun dərmanı kimi" mövzusu ilə qatılmışdım və dinlədiyim məruzələrin bəzilərində belə bir hal müşahidə etdim: nisbətən yeni bir cərəyan olan fəlsəfi məsləhətləşmə özünü təsdiq etmək üçün artıq kifayət qədər tanınan, qəbul edilən psixoterapiyaya söykənmək istəyir. Əslində, ilk dəfə klinik fəlsəfə adlı fəlsəfi məsləhətləşməni elmi mühitə gətirmək üçün Koestenbaum da dəstək üçün psixoterapiyaya müraciət edir. Fəlsəfi məsləhətləşmənin məqsədini və mahiyyətini artıq kifayət qədər aydınlaşdıran filosoflar isə belə bir əlaqəni qəbul etmişlər. Məsələn, fəlsəfi məsləhətləşmənin tanınmış nümayəndəsi Ran Lahav yazır: "Psixoterapiya və fəlsəfi məsləhətləşmə kəsişməyənlə bir-birini tamamlayan sahələr kimi baxılmamalıdır. Onlardan hər biri həyatın fərqli aspektlərini yönəldir". (1) Ən vacibi isə, psixoterapiya insanın psixi hali, hissləri, inancları, gizli həyəcanları, uşaqlıq xatirələrinə istinad edir, fəlsəfi məsləhətləşmə isə insanın varlığı, müəyyən vəziyyəti ilə əlaqəli olan abstrakt ideyalar. (2, səh. 5) Lou Marinoff isə belə hesab edir, fəlsəfi məsləhətləşmə "keçmişə baxan ənənəvi psixoterapiyadan fərqli olaraq, gələcəyə baxır". (3, səh. 9) Belə məlum olur ki, hər ikisi problemin həllinə çalışsa da və bu, əsasən söhbət, məsləhətləşmə (psixoterapiyada həm də dərmanlar) vasitəsi ilə aparılsa da, məsələyə yanaşma kökündən fərqlənir. Bu fərqi nə qədər böyük olduğunu göstərmək üçün fəlsəfi məsləhətləşmənin başqa bir tanınmış nümayəndəsi Lou Marinoff özünün bu sahəyə aid ən böyük əsərini

"Prozak yox, Platon! Əbədi Hikmətin gündəlik problemlə tətbiqi" adlandırır. (3) Prozak anti-depressan, propilamin əsaslı dərmandır. Məhz bunu nəzərdə tutan filosof öz müsahibəsində qeyd edir ki, "bizim müştərilərə təklif etmək üçün olduqca faydalı ideyalardan ibarət böyük bir dəstə var – 2500 illik yığılmış müdriklik". (4, səh. 3) Bəli, fəlsəfi məsləhətləşmənin ən böyük silahı da, ən faydalı metodu da, ən incə yanaşması da yalnız fəlsəfi ideyalar, hikmətlərdir. Məhz onlar vasitəsilə məsləhətçi-filosof qarşdakını düşünməyə, mövcud biliklərini və potensialını aktivləşdirməyə və bu yolla öz probleminin həllini axtarmağı öyrədir.

Fəlsəfi məsləhətləşmə – yaxşı unudulmuş keçmiş

Beləliklə, fəlsəfi məsləhətləşmə nədir və nə üçün öyrənilməli, tətbiq ediləməlidir?

Fəlsəfi məsləhətləşmə haqqında ilk fikir budur ki, "bu yeni bir şey deyil!" Koestenbaum müsahibəsində bu ənanəni Dekart və Haydeggerə bağlayır. Bu prosesin müəyyən incəlikləri ön plana çəkməyən sonrakı nümayəndələr isə öz təcrübələrinin Sokratdan başladığını bildirirlər. Tarixdən də belə məlum olur ki, bu ənənə – insanların gündəlik həyatını fəlsəfi söhbətlər vasitəsilə dəyərləndirmək, mövcud problemləri, sualları fəlsəfi vasitəsilə həll etmək, olan hadisələrin mahiyyətini dərk etmək hələ antik dövrdə Sokratdan başlayır. Marinoff müsahibəsində deyir: "Antik dünyada fəlsəfi həyatın və daha yaxşı yaşamağın bələdəsi idi. Fəlsəfi praktikata həmin şeyi təkrar səhnəyə qaytarın. Beləliklə, bizə elə gəlir ki, biz çox qədim bir iş görürük, yeni tərzdə olsa da. (4, səh. 3) Lakin sual yarınır: bu üsuldan yalnız Sokratın istifadə edibdir?"

Hər şeydən əvvəl qədim dövrdə həm Şərq, həm də Qərbdə ortaq bir fakta diqqət çəkək: filosoflar, ustalar müdrikliyi bağlarla, gözlə məkənlərdə təşkil etdikləri müzakirələr və söhbətlər vasitəsilə axtarıb, cıtalayıb, verilən sualları cavablayıb, hər vəziyyətin mahiyyətində gizli olan hikməti üzə çıxarmağa cəhd ediblər. Bəzən öz məkanı darlıq edəndə həqiqətləri öyrənmək üçün uzaq ölkələrə üz tutub, digər müdriklərin də söhbətinə qoşulublar. Daha sonra öyrəndiklərini öz xalqının milli təfəkkürünə uğunlaşdırıb, öz fikir süzgecindən keçirdikdən sonra şagirdlərinə təqdim edəmiş. Məsələn, bu

gün daha çox Yunan fəlsəfəsi kimi tanınan antik fəlsəfə əslində əksər filosofların – Pifaqorun, Demokritin, Platonun Şərq səyahətlərini, orada öyrəndikləri hikmət üzərində qurduqları fəlsəfədir. Təbii ki, eyni ənənə Şərq filosoflarında – Lao Tsı, Konfutsidə də olub. Burada əhəmiyyətli bir məqamı vurğulayım: belə filosofların səyahətləri, həyat tərz, şəxsiyyəti arxa plana çəkilib, önə isə onların hikmət zirvəsində qazandıqları və şəxsi düşüncə süzgecindən keçən ümumbəşəri ideyaları çıxıb. Belə düşüncələr olar ki, belə geniş arealda doğulub yetişən hikmət vaxt, məkan həddülərinə sığa bilməz. Onların düşüncələrinin milliyyəti, dini olmasa da, hər kəs öz məna vəzifəsinə lazım olan hikməti dərk edə bilər! Təkrar edim: real təcrübədən doğulduğuna görə məhz cəmiyyətdən.

Yeri gəlmişkən, dediklərimizə daha bir maraqlı məqamı da vurğulamaq istəyirdim. Fəlsəfi məsləhətləşmə, söhbət zamanı iki qarşılaşmış proses gedir: bir tərəfin, filosof-məsləhətçinin onun mövcud vəziyyətinə uyğun təklif etdiyi ideya vasitəsilə düşüncəsinin müəyyən qatı aktivləşir, öz halını yenidən dəyərləndirir, addımlarını ölçüb-biçir və öz qərarını verir. Eyni zamanda, filosof-məsləhətçi özü də bildiyi həqiqətlər, nəzəriyyələr sırasında əlavə nə isə öyrənir. Axı, Sokrat yalnız öyrətməyib, özü də öyrətdi-öyrətdə nə isə dərk edib.

Aristoteldən başlayaraq bu ənənəyə yenilik ayaq açdı. Özü Platonun söhbətlərində yetişsə də, hətta şəxssən bir məktəbin – məşşailiyn yaradıcısı olsa da, onun fəlsəfəsi bu ənənənin sonunab başlanğıcı oldu. Eksperimental təfəkkürə sahib Aristotel yalnız öz düşüncəsinin məhsulu olan nəzəriyyələri, prinsipləri irəliləndirdi. Nəticədə fəlsəfənin bətinədə yeni elmlər doğulmağa və hər biri müstəqil həyat qazanıb ayrılmağa başladı. Fəlsəfəyə quru nəzəriyyə, ideyaların yalnız təqdimi qaldı. Nəticədə fəlsəfə realılıqla əlaqəsi itmiş, mürəkkəb prinsip və kateqoriyalarla danışan, yalnız Universumla, Mütləqlə, transsendent dünya ilə maraqlanan bir sahəyə çevrildi. Yalnız XVII əsrdə Dekartın "kəşf elədi" ki, düşünmüş, ona görə də varmış, Kant saf təfəkkürə istinadən iddia elədi ki, "dünya bizə təcrübə vasitəsilə verilir" və "özünüdərk insanın təbii keyfiyyəti olan eqoizmi yaradır". (9) Bu siyahını maraqlı ideyalarla zənginləşdirmək olar. Lakin məqsədimiz sadəcə fəlsəfənin gün-

¹ Koestenbaum klinik fəlsəfə deyəndə məhz fəlsəfi məsləhətləşməni və ya fəlsəfi terapiyanı nəzərdə tutur.

dalik həyatdan, bir fərqi düşünmə tərzinin çox fəvqinə qaldığını vurğulamaqdır. Təbii ki, təfəkkürü ümumbəşəri səviyyəyə işləyən şəxslərin yaratdığı fəlsəfə yenə də vaxta və məkana qalib gəlirdi, bir fərd çərçivəsini aşı bilməyən ideyaların həyatı isə bir ömrə ancaq sığırdı. Bəli, Platonun dediyi kimi, fəlsəfə seçilmiş elitaya məxsus bir düşüncə, hətta həyat tərzinə çevrilirdi. Məsələn, XIX əsrdə Avropada qadın fəlsəfə üzrə doktor və ya professor ünvanı almaq üçün mütləq bir professorla evli olmalı idi, çünki "doktor elmi ünvanı almaq o zamanlar sırf kişilərə xas bir şey idi". (7, səh. 277) Yəni fəlsəfə artıq bir zivə hesab edilirdi və bu fakt filosofların özünün də xoşuna gəlirdi. Nəticədə *get-gedə filosoflar tak qalır, öz hikmətlərini yalqızlıqda yadırlar, xalq isə fəlsəfəsiz qalırdı*. Söhbət fiziki yalnızlıqdan daha çox, mənəvi, düşüncə yalnızlığından gedir. Hətta həmin filosofların davamçılarının yaratdığı fəlsəfi məktəb də o zirvəyə yol açmırdı. Burada əhəmiyyətli, eyni zamanda qorxulu məqam onda idi ki, bu proses bir qanunauyğunluq olaraq qəbul edilirdi.

Bu gün insanlar, qeyd etdiyim kimi, informasiya bolluğu içində boğulur, özünü unudur. Hər nə qədər fəlsəfə kütləvilikdən aralı qaçsa da, özü də boğulmaqdadır. Düzüdü, bütün dünyada fəlsəfə üzrə yazılan elmi işlər, keçirilən simpozium və konfranslar artmaqdadır. Fakt kimi yalnız bunu vurğulayaq ki, 2018-ci ildə Pekində keçirilən Dünya Fəlsəfə Konqresində 10 mindən çox insan iştirak edirdi. Adı fəlsəfə ilə bağlı olan bu mötəbər tədbirdə 10 min nəfərlik insan selinin içində görünməz olan haqiqi filosofları düşündükcə, bu gün dünyada ən dəyərli şeyin nə üçün insan olduğunu anladım.

Əlbəttə, Platon "Respublika" əsərində təqdim etdiyi filosof portretindən belə məlum olur ki, o, digər insanlara xas olmayan ən yüksək keyfiyyətə, biliyə, haqiqətə istəklə, ədalət hissləri güclü olmalı, ən vacibi isə zərif ruha malik olmalıdır. Əks halda həm fəlsəfə, həm də dövlət tənzümlə uğrayar. Bəli, filosofun düşüncə tərzini, ilahi haqiqət dünyası ilə maddi dünya arasında bir "öürücü" olmaq missiyasına, bacarığına görə digər insanlardan fərqlənir, lakin bu, onu təcrid etmir, etməməlidir. Əksinə, filosof "yalnız öz kamilliyi ilə məhdudlaşmış və insanların şaxsi və ictimai gündəlik həyatlarının qayğısına qalır" (5) və ən vacibi bunu etmək üçün əvvəlcə

insanların məna vəniyyətini, dövləti ağ lövhə kimi təmizləməlidirlər. (5, səh. 501) Əslində, fəlsəfi məsləhətləşmənin özüni məhz bu nöqədə axtarmaq lazımdır – niyə yüksək keyfiyyətə və dərin biliyə malik olan filosof ətrafındakı insanları və cəmiyyəti də öz səviyyəsinə çaldırmağa cəhd edir. İllər sonra yeni ideyaya Rabindranath Tagorda da rast gəlinir: «Güclü və qüdrətli olmaq qüvvəyə görə üstün olmaq deyil, zəif ifadə zirvənə qaldıra bilməkdir». (11, səh. 45) Bəli, əgər bir şəxs ilahi əlamətlə əlaqəli olub, ən ali haqiqətlər dərk etmə qabiliyyətinə malikdirsə, deməli, qazandıqlarını digər insanlara bölüşməlidir, bir bələdçi, ötürücü missiyasını daşımalıdır. Məsələn, amerikan şairi Ezra Paund Nobel mükafatı alan Rabindranath Tagora məhz "Qərb həyatının xaosu içərisində unudulan müdrik haqiqətləri bir daha xatırlatdığına görə" xüsusilə böyük dəyər verir. Deməli, filosof yalnız öz şəxsiyyətinə qala bilmədiyi kimi, düşüncələrinin təqdimində də bunu nəzərə almalıdır – dərk etdikləri cəmiyyəti, fərqlərini düşüncələrinin yüksəlməsinə, təmizlənməsinə xidmət etməlidir. Başqa sözlə desək, Dekartın, Kantın, Yaspersin hikmətini tətbiq etməyi bacarmaqdır.

Yeri gəlmişkən, onu da qeyd etmək lazımdır ki, söhbət heç də gündəlik həyatı "fəlsəfiləşdirməkdən", yaxud hər kəsi filosofa çevirməkdən, yüksək haqiqətləri bayağılaşdırmaqdan getmir. Söhbət həyatın özünü fəlsəfə zirvəsindən baxmaqdan, "filosofluq etməkdən" gedir. Ran Lahavin qeyd etdiyi kimi, "burada dar mənada deyilən filosofluq etmək həyata və dünyaya daha müdrik bir yanaşma göstərməkdir, yəni əsas həyat problemlərə daha tənqidi, geniş və dərin münasibət. Bu monada filosofluq etmək və müdriklik anlayışları sıx əlaqəlidir. (2, səh. 5) Məvcud problem, yaxud hadisə ətrafında aparılan müzakirə ali haqiqətləri necə açma bilməyinə inanmaq üçün, düşünürəm, sadəcə, Platonun "Dialoqlar"ını xatırlamaq yetər.

Həyat, problemlər və fəlsəfi məsləhətləşmə

Müasir dövrün xarakterik cəhətlərindən biri də informasiya bolluğudur. Hər nə qədər informasiyanın yaradıcısı, mənbəyi insan özü olsa da, yenə də onun hökmü altında, onun diktəsi ilə hərəkət etməli olur. Kant deyirdi ki, "Şəxsiyyətdə, doğrusu, yüksək heç nə yoxdur, çünki

əxlaq qanununa tabedir, lakin onda ali bir şey də var, çünki bu qanunu onun özü qoyur, buna görə də ancaq ona tabe olur". (10, səh. 219) Əxlaq anlayışını informasiya ilə əvəz etsək, müasir dövrün aydın bir mənzərəsi yaranar – insan öz yaratdığı informasiyanın quluna çevrilir. Biliklər yalnız informasiya şəklində qəbul edilir və bu hal o dərəcədə geniş yayılıb ki, bütün sahələri idarə etməyə başlayıb, hətta fəlsəfəni də. Hələ XX əsrin ikinci yarısında Karl Yaspers yazırdı ki, "Cox vaxt fəlsəfə öz təbii-tən düzgün anlamayaraq, özünü müasir elmlə eyniləşdirirdi və ya bütün bu əsrlər ərzində "o da elm" kimi çıxış edirdi. Bu günün vəziyyəti onu özünə qaytarmaqdır". (12, səh. 133) Ancaq o vaxtdan texnika və texnologiyanın imkanları daha da genişləniib, nəticədə informasiyanın yayılma sürəti və bilavasitə süürətinə təsir qüvvəsi artıb. Bütün bunlar insanın diqqətini daha çox kənar almə, ətrafa fokuslanmağa məcbur edir və özünü də artıq bu kontekstdə görür. Başqa sözlə desək, insan özünü kamilləşdirərək ətrafa da o kamilliyin ötürülməsini düşünmək yerinə, özünü ətrafın ümumi mənzərəsinə köklənməyə, uyğunlaşdırmağa çalışır. İnsan bir növ öz ruhu, öz nüvəsi ətrafında toplaşmaq, sıxlaşmaq əvəzinə, dağılır, parçalanır və ... ruhu yalqız qalır. Bir paralel aparsaq, görürük ki, bütün elmlərə ev sahibliyi edə-edə özü tənhə qalan fəlsəfə kimi insan da yaratdığı texnologiyalar, informasiya xaosu, sosial şəbəkələr arasında tənhədir.

Burada əhəmiyyətli bir məqam da mütləq vurğulanmalıdır. Əslində, hər insanın mənəvi kamilləşməsi üçün onun təkliyə bir ehtiyacı var – öz ruhu ilə baş-başa qalıb, ruhu vasitəsi ilə ilahi almə yüksəlmə bilməsi, oradan bilik ala bilməsi üçün. Lakin burada vəziyyət fərqlidir – insan nöinki öz ruhu ilə baş-başa qala, onu dilyəyə bilirmir, heç onu görməyə macal da tapmır, çünki diqqət başqa obyektlərə yayımb. Deyilənlərin fonunda müasir insan portretinə baxaq... İnförmasiya selində boğulan, yalqız olduğu üçün kimsədən kömək gözləyə bilməyən və hansı isə uzaq təşkilatlara, mücərrəd qüvvələrə üz tutub yardım gözləyən, hər addımda problemlər yaşayın və tapdığı hall yolu mütləq başqa problemin yaranmasına səbəb olan, bunları yaşamaq və gündəlik informasiyaları vaxtında və lazımi qədər mənimsəmək üçün robotlaş-

ma səviyyəsinə çatan sosial biologiyalarlıq. Bu vərlərin kimliyini əcmadan (çünki bu, artıq ən müxtəlif sahələrin obyektidir) biz diqqəti başqa yere yönləndək – problem in yaranma səbəblərinə.

Hər ideyanın inkişaf trayektoriyası dairəvidir. İlk nöqtədən çıxan ideya müəyyən çevrə cizandan sonra öz ilkin nöqtəsinə qayıtmalıdır. Hegel yazır: "Bu, əvvəlin və sonun birləşməsidir – bu, anlayışın özünün mövcudluğu prosesi boyunca özünü qayıtmadır. Lakin ruhdə canlı vərlərinə olduqundan daha kamil formada təzahür edir...". (8, səh. 12) İnsan da bütövlükdə mürəkkəb bir ideyadır, daha doğrusu ideyalar kompleksidir. Bu səbəbdən, onun həyatı fərqli diaqonallı çevrələrdən xarakterlidir. İnsanın ömrü boyu bilik qazımb, həm fiziki, həm də əqli baxımdan böyüdüyünü, kamilləşdiyini nəzərə alaraq belə nəticə çıxartmaq olur ki, bu çevrələr kiçikdən böyüyə doğru davam edir. Müəyyən inkişaf yolunun sonuna gələndə insan, bir tərəfdən eyni vərlərdən, digər tərəfdən artıq öz düşüncə səviyyəsində üst qatə qalxa bilməz bəridir. Bu prosesin hər yeni mərhələsinin çevrəsi əvvəlki ilə il və son nöqtədə üst-üstə düşsə də, çevrə özü əvvəlkindən daha geniş olur. Eyni çevrə boyunca hərəkətəmlək dərğünluqudu. Çevrə özünüdərk prosesidir, ilk nöqtəyə, yəni öz "mə'n"inə yeni baxışın formalaşmasıdır. Çevrənin ilk və son nöqtəsi birləşməsə, ideya tamamlanmamış qalır və deməli yeni ideyanın doğuluşu, yeni tsikl başlaya bilmir. Burada söhbət bir nöqtədə birləşən və get-gedə böyüyən çevrələrdən gedir. Başqa sözlə desək, yalnız yaşına görə deyil, zehnidə də uşaqlığı – uşaqlıq çevrəsini tamamlaya bilməyən bir insan yeniyetməliyə, daha sonra gəncliyə keçə bilməz. Onun həyat xətti haradaya və ayyılars, ya düyünə düşüb dayanarsa, onun həyat hərəkəti dayanmış olur və bu, onu incədir. Bu, problemin yaranma məqamıdır. Məsələn, Türk musiqisinin ustadlarından biri Rəhmətli Oruc Güvənün bildirdiyinə görə, insan orqanizmində hər hüceyrənin öz səsi var və yalnız bu səslər harmonik şəkildə səsləndəndə insanın həm bədəni, həm də düşüncəsi rahat və sağlam olur. Musiqi terapiyası da məhz harmoniyadan çıxan və bununla da öz səhəbini narahat edən hüceyrəni sakitləşdirəkdir. Problemlə insan – həyat xətti dolaşmış, düyünə düşmüş insandır. Necə ki, harmoniyası pozulmuş hüceyrə orqanizmi xəstələndirir, elə-

ca da, düyün düşmüş xətt həyatı mürəkkəbləşdirir. Fəlsəfi məsləhətləşmənin – fəlsəfi tərafiyyənin əsas funksiyası düşmüş düyünü açmaqdır. Xüsusilə vurğulayacaq ki, Qordi düyünü kimi kəsmək yox, məhz açmaq. Zənnimcə, sərkərdənin ustadı Aristotel günlərlə düyünü o düyünü açardı.

Bələ məlum olur ki, problem – insanın ya öz daxili aləminin, ya da ətraf aləmlə harmoniyasının pozulmasıdır. Eyni zamanda, problem insanın ruhunun və maddi orqanizminin arasında harmoniyanın pozulmasından yaranı bilər. Bas bu məsələdə, fəlsəfi məsləhətləşmənin funksiyası nədən ibarətdir?! Fəlsəfi məsləhətləşmə insanı tənhəlikdən çıxarıb filosoflarla “ünsiyyətə” cəlb edən vasitədir. Axı, ünsiyyətlər fərqli olur. Bir var dəmir mülayim su, nəmli “qol-boyun ola”, bir də var sət çökək, od, zindanda çəkişib-bərkişir. Birinin sonunda ortada pas atmış, çürüməkdə olan lazımsız dəmir parçası qalır, digərinin sonunda qılınç! Hətta bir dəmirin də bir qılınca çevrilməsi üçün çəkiç, od, zindanda “ünsiyyətə olması” zəruridir.

Məsələ burasındadır ki, hər nə qədər insan özlüyündə mükəmməl bir varlıq olsa da, o, həm də sosial varlıqdır və mütləq öz əməllərinin inikasını görməlidir. İnsan daha çox öz Yaradanı ilə müqayisə olunur və qüdsi hədislərin birində deyilir ki, “Mən tanımaq istədim və xəlqi yaratdım”. Başqa sözlə desək, hətta Mütləq Yaradan da “tanınmaq istədiyi üçün” xəlqi yaradır, deməli, Onun yer üzündəki xəlifəsi olan İnsanın da özünü tanıması üçün cəmiyyətə üz tutması və ondan aldığı əks reaksiyalarla özünü dərk etməsi bir qanunauyğunluqdur. Hər ruhun öz “həmsöhbəti” olmalıdır ki, nəticədə mükəmməl olsun. Məsələn, deyiləncə görə, heykəltəraş daşa baxanda onun “ruhunu” görür və onu üzə çıxarır. Zərgər daşın iç işığını tutub ona uyğun cilləyir ki, işıq gözəl cıvələnsin. Əks halda, gərəksiz bir şey alınır. Fəlsəfi məsləhətləşmə fəlsəfə tarixinə baş vurub qarşıdakı şəxsə həmsöhbət ola biləcək filosofu tapır və həmin “ünsiyyətin” baş verməsi üçün şərait yaradır.

Müasir Azərbaycan fəlsəfi məsləhətləşmə

Azərbaycan 70 il ərzində Sovet İttifaqı tərkibində olanda bəlli bir ideologiya çərçivəsində yaşayıb inkişaf edirdi. Rəsmi araşdırmalar, əsərlər bu təfəkkürün inikası, eyni zamanda, tə-

fəkkürlərin bələdçisi olurdular. Düzüdü, bununla paralel olaraq, düşüncənin alt qatında gizli bir proses də gedirdi – şairlərin, yazıçıların yaradıcılığında, folklorlarda, milli musiqidə, xalq oyunları, bayramlarında, mərasimlərində milli dəyərlər, milli ruh yaşayır və buna səbəb millətin identikliyi qorunurdu. Beləliklə, üst qatda yaranan hər hansı problem, fikir dolaylılığı hakimi partiya tərəfindən təyin edilmiş standart üsullarla həll olunurdu – komсомol, partiya, həkmlər iclasları, töhmətlər, tərifnamələrlə. Alt qatda gedən proseslər də bəlli, illərin sonunda keçmiş ənənəvi yollarla həll olunurdu – ağsaqqal-qarasəqqal məsləhəti, adət-ənənə.

Postsovet dövrü bir çox yeni şey verməklə yanaşı, həm də standart ideoloji çərçivələri dağıtdı. Əslində çərçivələrin ortadan götürülməsi yalnız içdən çölmə deyil, həm də çöldən içəri gedən axınlarla şərait yaradırdı. Nazara alsaq ki, Sovet İttifaqının sərhəddindən kənarında gedən proseslər daha zəngin, daha rəngarəng idi, ikinci istiqamətdə gedən axın daha sürətli, daha güclü oldu. Nəticədə müasir Azərbaycanlı böyük bir ideyalar xaosunun ortasına düşdü. Beləliklə, tək ideologiya çoxsaylı naməlum cərəyanlarla əvəz olundu, adət-ənənə, milli mentalitet köhnəliyini qalığı kimi tənqid olundu. Başqa sözlə desək, təfəkkürlərin yalnız üst qatı deyil, alt qatı – milli təfəkkür də hücumə, hətta dağıntıya məruz qaldı. Bələ olan halda insanın qarşılaşdığı problemlərin həllində də artıq bəlli bir yolun, üsulun təbii qatı real görünmədi. Bu səbəbdən gənclərin hər hansı dini sektalara üzv olması, terror qruplaşmalarına qoşulması, ailələrin qırılması və dağılmasının az qala oyuna çevrilməsi, milli dəyərlərinin dəyişməsi, milli ruha yad olan keyfiyyətlərin məcburi şəkildə cəmiyyətə “peyvənd” edilməsi “müasirlik”, “azad düşüncə” kimi qəbul edilməyə başladı. Bütün bunlar insanın mahiyyətini anlama bilmədikləri yeni problemlərlə üz-üzə qoyurdu. Vəziyyətin ən dramatik tərəfi onda idi ki, insanların problemlərini özünü yaşasalar da onun əsl mahiyyətini görə bilmirdilər və bu, onların həllini ya mümkünsüz edirdi, ya da yanlış yol tutulurdu.

Təfəkkürlərin bələ bir kaos halında fəlsəfinin, yəni gənclərə düşüncəyə öyrətməli olan, onlara həqiqətin yolunu göstərməli olan fənnin tədrisində böyük yanlışlığa yol verildi. Əvvəlcə, ilk addım kimi, marksizm-leninizm düşməni

ideologiya kimi qəti şəkildə inkar edildi, ancaq dərsliklərdən yalnız termin kimi çıxarıldı, ya da müasir bir sözlə əvəz edildi. Xüsusilə vurğulayım, silinən yalnız termin oldu! Mətlər, üsullar, münasibətlər isə yerində qaldı. Burada şahiyyəti bir məqam unuduldu: yolu, baxışı bütün dünyaya açılmış Azərbaycan gəncinə yəndə bəlli çərçivədə yazılmış dərslikdən fəlsəfə öyrətməyə davam etdilər! İkinci addım gənclərin özü tərəfindən atıldı – Qərb fəlsəfəsi, ayrı-ayrı filosoflar böyük sevgiylə, təşnəylə öyrənilməyə başladı. Əslində, tədris programında da əsas yeri Qərb fəlsəfəsi tutdu. Birinci addımdan sonra bu, qaranlıqda anı parlı effekti yaradırdı. Düşüncəyə meyilli gənclər, təbii ki, məhdud çərçivədən çıxmaq üçün o parlıya yönəldilər, Qərbdə artıq yaranmış, bəzən hətta uğursuzluqla bitmiş cərəyanlar Azərbaycanda Qərb təfəkkürünün uğuru kimi təbliğ edilməyə başladı. Düşüncənin alt və üst qatları qarışdı, bir-birinə zidd hala gətirdilər. Nəticədə çox təhlükəli, hətta gücünü itirməyə hazır bir rəy formalaşdı: *Azərbaycanda fəlsəfə yoxdur!*

Respublikada vəziyyət tədricən sabitləşdikcə, düşüncələrdə durulma halı baş verdikcə tədricən problemlər də daha aydın görünməyə başladı. Ən vacibi isə düşüncələrin alt qatı gizliliyə üzə çıxarıldı, daha dəqiq desək, özünü bərpa etdi. Yəni milli ruh, milli dəyərlər və onların hikməti açıq təbliğ edilməyə başladı. Bu, bir tərəfdən, böyük bir düşüncə potensialının üzə çıxması, digər tərəfdən isə xaricdən gələn ideya axımını sif-çürük etmə qabiliyyətinin formalaşması demək idi.

Hazırda Azərbaycanada hər hansı konkret fəlsəfi cərəyanın varlığı haqqında danışmaq çətindir. Ali məktəblərdə fəlsəfə ümumi şəkildə, hətta seçmə fənni kimi tədris edilir, müstəqil şəkildə, tədqiqat institutlarında, yaxud sərbəst şəkildə fenomenologiya, hermenevtika, ekzistensializm, etika, tarixin fəlsəfəsi, yaxud buddizm, təsəvvüf öyrənilir, dinşünaslıq sürətlə yayılır, əsərlər tərcümə edilir, təhlillər verilir, yeni fəlsəfə dərslikləri yazılır, ancaq hər hansı bir fəlsəfi cərəyan əsaslı şəkildə kök salmır, fəlsəfi məktəb yoxdur. Yeni gənclərin təfəkkürü fəlsəfi mənada müəyyən çərçivəyə salınmır, eyni zamanda istiqamətləndirilmir. Bu mənada təfəkkürün üst qatı yəndə pərkəndə haldadır. Təsəvvüf deyil ki, bu gün də gənclər “ciddi fəlsəfi təh-

sil” almaq üçün xarici ölkəyə üz tutmağa üstünlük verirlər.

Əvəzində təfəkkürün alt qatı, daha dəqiq desək, təməli sürətlə sabitləşməkdə və özünü təsdiq etməkdə idi. İşin müsbət tərəfi ondadır ki, milli ruhun və milli dəyərlərin qorunması, təbliği məhz dövlətin prioritet istiqaməti kimi qəbul edilməklə bu axının daha da dərinləşməsinə və genişlənməsinə şərait yaradırdı. Onu da mütləq vurğulayacaq ki, bu iş yalnız ölkə daxilində deyil, beynəlxalq səviyyədə aparılır. Bununla Azərbaycanın böyük bir hikmət xəzinəsinə malik olduğu nümayiş etdirilir və tarixən dünya fəlsəfəsinə orijinal fəlsəfələr bəxş edən bir xalqın bu gün də var olduğunu təsdiq edir. Bəli, bir xalqın düşüncə qabiliyyəti varsa, deməli, var və olacaq!

Dediklərimizin fonunda müasir azərbaycanlının portretinə bir daha baxaq: artıq bəlli çərçivə arasında düşüncəyə, dünyəyə gedən proseslərdən kənarında qalmaq istəməyə qala bilməyən, sabit, çoxəsrlik bir təməli sahib olub da, təsəvvüf ki, çox vaxt onun fəlsəfə kimi qəbul etməyən bir insan. Təbii ki, onun problemləri də artıq bəlli çərçivə arasında yaranan və elə həmin miqyasda da həll oluna bilən problem deyil. Əslində, bütün dünyada insanların problemləri qalxan xətt boyunca inkişaf edir. Bələ olan halda, məntiqli olaraq bu problemlərin həlli də düşüncülür. Fəlsəfə də bunu düşünür və təklif edir ki, məsələyə elə bir yanaşma olmalı, problem elə həll edilə bilər ki, çərçivəsiz bir məkanda bütün xarici təsirlərin, axınların markazında dursa da, insanı öz sabit kökü üzərində durdurduğu, öz potensialına inansın. Bunun üçün isə ilk növbədə düşüncəyə, mövcud vəziyyətin mahiyyətini dərk etmək lazımdır. Fəlsəfi məsləhətləşmə isə bunun üçün ən uyğun üsuldür. Bu cümlə müəyyən mənada cavab hesab edilə bilər, zənnimcə, fəlsəfi məsləhətləşmənin Azərbaycan üçün aktuallığının səbəbləri açıqlanmalıdır.

Əvvəla, fəlsəfi məsləhətləşmə insana özünü tanımaqdır. Bu isə milli ruhun və milli təfəkkürün mahiyyətini dərk etməkdən başlayır. Məsələ burasındadır ki, bir çox hallarda məhz düşüncənin alt qatında yatan bir hikmət vacib çıxış yolunu göstərə bilər. Onu da mütləq vurğulayacaq ki, milli ruhun daha bir zəruri missiyası isə dünyəyə gedən dehumanizasiya prosesinin

Azərbaycanda qarşısını ala bilən yeganə qüvvədir. Hegel fəlsəfəsi hər nə qədər mükəmməl bir sistem olsa da, gündəlik həyatında dəyün düşmüş bir azərbaycanlı üçün onun bir faydası olmaya bilər. Fəlsəfi məsləhətləşmə şəxsin altıu-runda mövcud olan hikmətləri aktivləşdirməkdir və onlar üzərində bir çıxış yolu tapmaqdır. Məsələn, Lou Marinoff öz əsərində gətirdiyi nümunələrdə bu və ya digər fəlsəfi ideyaların insanlara gündəlik həyatlarında necə yardım etdiyini göstərir. Bu sırada işindən heç cür zövq almıyan gənc, ailə həyatını heç cür öz axarına sala bilməyən bir xanım, illərin arzusunun reallaşdırıla bilmədiyinə görə özünü uğursuz hesab edən mamur və ilk baxışda normal görünən, daxildə böyük üsyan yaşayan, yaxud həyatının qara zolağından çıxıb bilməyən bir çox insan var. Bunu içini qurd yeyən və bir gün yıxılacaq ağaca bənzətənlər olar. Bəli, istisnasız olaraq hər problem ağıllı münaibət tələb edir və problem sahibi ilk növbədə öz varlığını dərk etməlidir ki, mənzərəni aydın görə bilsin. Sokratın dediyi kimi, "araşdırılmamış həyatı yaşamağa dəyməz". Bir həyatın araşdırılmasında isə ilk növbədə onun fitrətində olan hikmətləri bilmək və onları aktuallaşdırmaq vacibdir.

İkincisi, fəlsəfi məsləhətləşmə fəlsəfi tarixinin və əsas fəlsəfi ideyaların yüksək səviyyədə bilinməsi və tətbiqi deməkdir. Məhz bütün ideyalar fonunda aparılan müzakirə və söhbət vəziyyətin düzgün anlaşılmasına və dəyərləndirilməsinə imkan verir. Xatırladaq ki, bugünün insanı yalnız öz cəmiyyətinin deyil, bütün dünyanın, xüsusilə məqsədyönlü yürüdümlü ideoloji hücumlarına məruz qalır, deməli, onun problemlərinin həllində də fəlsəfi tarixinin bütün səhifələri araşdırılmalıdır. Bundan əlavə, məhz dünya fəlsəfəsindən xəbərdar olan insanın şüurunun üst qatı aktivləşir. Nəzərə almaq lazımdır ki, problemlər heç də həmişə şüurun alt qatının gücü ilə dərk edilmir və deməli, həll edilə bilər.

Üçüncüsü, fəlsəfi məsləhətləşmə keçmiş, indi və gələcək arasında müqayisə aparmaq imkanı verir. Son 30 ildə Azərbaycanda siyasi, iqtisadi, hətta milli məsələlərdə də sürətli dəyişikliklər oldu, azərbaycanlı bütün bu halları bilavasitə yaşadı, gərginləşdi, çəş-baş qaldı, öyrəndi, faciə yaşadı, sevindi. Bu mənada Azərbaycanda yaşlı, orta və gənc nəslin hər birinin özü-

nəməxsus problemləri var ki, birinin həlli digəri üçün qətiyyət uyğun gəlir, çünki fərqli baxış bucağına, hətta fərqli dəyərlərə malikdirlər. Bu mənada fəlsəfi məsləhətləşmə hər insana fərdi yaşamağını təmin edən, düşüncələrdə yaranmış ziddiyyətləri həll etmək, həyatı öz axarına salmaq üçün bir üsuldur. Burada ən vacib məqamlardan biri də budur ki, fəlsəfi məsləhətləşmə müasir dünyanın mürəkkəb vəziyyətinə uyğun gəlməklə yanaşı, problemin zəif halqasını görməkdə də yardım edə bilər. Bu təsadüfən gəzib halqa adlandırırıq. Qeyd etdiyimiz kimi, problem zəncirvari bir proses nəticəsində yaranmış, bəzən kifayət qədər möhkəmlənmiş bir düşüncüdür. Onu açmaq üçün mütləq zəif məqamını tapmaq lazımdır. Filosof-məsləhətçi qarşı tərəfə məsləhət kompleks baxmağı və lazımı məqamı görməyi öyrədir.

Nəhayət, vacib faktlardan biri də fəlsəfinin tətbiqi məsələsidir. Bu gün Azərbaycanın dünyanı aktiv məkanlarından biridir. Bir tərəfdən, qaynar nöqtələrdən biri – Qarabağ münaqişəsi buradadır, digər tərəfdən, Azərbaycan məqalə-yihələrin özü hissəsi, hətta aparıcı qüvvələrdən biridir. Bu baxımdan, azərbaycanlıların, xüsusilə gənclərin düşüncəsi, öz mahiyyətini dərk etməsi bir zərurətdir ki, lider övlətlərin, gizli meqa-maraqların xammalına çevrilməsinlər. Əslində, bəzən yaradılan süni problemlərin və xaricdən təklif edilən "çünxi yollarının" əsl məqsədi məhz budur. Maraqlıdır ki, böyük proseslərin fonunda insanlar, onların mənavi dünyası çox kiçik, hətta görünməz qalır. Yaranan müasir problemlərin həllində düşünmə qatına enmədən ya hisslər səviyyəsində - psixoloqlar, ya fiziki səviyyədə - həkimlər, psixiatrlar, ya da mistik səviyyədə - ekstrasenslər, falçılar vasitəsilə çözməyə cəhd edirlər. Üzdə problem həll olunur, düşünmə qatında isə "dəyün" qalır. Marinoffun qeyd etdiyinə görə, bu problem Amerika Birləşmiş Ştatları üçün də çox xarakterik və həllini gözləyir. Həlli isə fəlsəfədir. Sual yaranır: əgər öz həqiqətini tapmaqda, "var olduğunu anlamaq üçün düşünməkdə", ruhunun ilahi aləmə qədər uzanan yolunu, özünün Mütləq ruhla əlaqəsini dərk etməkdə, insan şəxsiyyətinin, ölkə vətəndaşının formalaşmasında fəlsəfi iştirak etməyəcəksə, ən yaxşı halda seyrçi qalacaqsə, o zaman fəlsəfinin tədrisinin azaldılması, başqa sahələr yanında lazımsız görüləsi

özünün rəva bildiyi mərtəbə deyilmi?! Nə qədər sort səslənsə də, bu sualda həqiqət payı kifayət qədərdir. Əslində həyatın içində olub, onun mahiyyətini anlatmalı olan fəlsəfə kənarında qalmamalıdır. Bunu edən isə fəlsəfi məsləhətləşmədir.

Nəticə

Beləliklə, XX əsrin sonlarında yaranmış çoxsaylı fəlsəfi cərəyanlar arasında məhz fəlsəfi məsləhətləşməni seçməyimiz bir təsadüf deyil, məhz reallığın dəyərləndirilməsidir. Əslində, bu məqalə yalnız Azərbaycan oxucusunu fəlsəfi məsləhətləşmə ilə tanış etmək və fikrimizi əsaslandırmaq məqsədi daşıyır. Əslində, fəlsəfi məsləhətləşməni cərəyan deyil, fəlsəfi üslub adlandırsaq hal-hazırkı vəziyyəti daha dəqiq ifadə edə bilərik. Bununla belə, üslubun kökündə müasir bir ideya durmasa, aparılan söhbətlər aydın bir sistmə istinad etməsə, insanlara xeyirdən çox zərər vurur. Bu etibarlı mənbə məhz fəlsəfi cərəyan termini işlədirəm.

Mən, bir tərəfdən fəlsəfi məsləhətləşmənin özünün tarixini, mahiyyətini açmağa, digər tərəfdən, onun müasir Azərbaycanın düşüncəsində yerini təyin etməyə çalışdım. Məsələn burasındadır ki, modern dünyanın dəbi ilə ayaqlaşaraq hər hansı fəlsəfi cərəyanı gündəmə gətirmək, yenilik gətirmək arzusu ilə kimi isə təəccübləndirmək çətinidir. Bu səbəbdən mən məhz fəlsəfinin reallığına açmağa cəhd etdim. Məhz reallığın özünün tələbi ilə hərəkət edəndə həm fəlsəfinin əsl mahiyyəti özünə qayıdır, həm də cəmiyyət aralı düşüncəyi hikməti qaytarmağın, düşüncələrinə yaranmış "tixac" nəticəsində həyatında yaranan problem həll etməyin bir yolunu öyrənir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Lahav Ran. Philosophical Counselling as a Quest For Wisdom. <http://www.society-for-philosophy-in-practice.org/journal/pdf/4->

[1%2006%20Lahav%20-%20Quest%20for%20Wisdom.pdf](http://www.society-for-philosophy-in-practice.org/journal/pdf/4-)

2. Lahav Ran. The Efficacy Of Philosophical Counselling: A First Outcome Study // PRACTICAL PHILOSOPHY, JOURNAL OF THE SOCIETY FOR PHILOSOPHY IN PRACTICE, Volume 4, No. 2 August 2001 <https://rossellopoicin.files.wordpress.com/2012/08/practical-philosophy.pdf>

3. Marinoff Lou. Plato, Not Prozac!: Applying Eternal Wisdom to Everyday Problems. Quill; Reprint edition 2000.

4. Philosophical Counselling: an Interview with Lou Marinoff p.3 <http://www.loumarinoff.com/wp-content/uploads/2014/08/australia02.pdf> // PSYCHOTHERAPY IN AUSTRALIA . VOL 8 NO 3 MAY 2002

5. Plato. The Republic. Book Three. Trans. by Benjamin Jowett // <http://classics.mit.edu/Plato/republic.html>

6. Raabe Peter B. Issues in Philosophical counselling. Praeger. London, 2002

7. Rullmann, Marit. Kadın Filozoflar 1. Antikçağ dan Aydınlanmaya kadar. Çev. Tomris Mengüşoğlu, İstanbul, Kabaalçı Yayınevi, 1996.

8. Гегель Т.В.Ф. Философия духа // Энциклопедия философских наук: В 3-х т. Т. 3, М., Мысль, 1977.

9. Гулыга А. В. Кант. М., «Молодая гвардия», 1977. – 304 с., ил. (Жизнь замечат. людей. Серия биографий. Вып. 7 (570)).

10. Кант И. Основположения метафизики нравов. М., 1994.

11. Лазарев С.И. Диагностика кармы. Книга 1. Система полевой саморегуляции, С.-П., 2002.

12. Ясперс К. Философская автобиография // Западная философия. Итоги тысячелетия. Екатеринбург, Деловая книга, 1997.

Summary

Konul Bunyadzade

The New Philosophical Movement– Philosophical Counselling

In the paper is studied the new philosophical movement– philosophical counselling that started during the early Eighties in Europe and the US. The paper consists of 4 parts. First, the author considered briefly the history, main methods and representatives of this movement and differed it from the psychology and psychotherapy. The second part is the analyses of the historical roots of the philosophical counselling, its philosophical theories and sources. It helps to understand that the philosophical counselling is the tradition that started during Sokrat – Antic philosophy. In the third part, the author studied the relevance and the importance of the topic for the modern time. Finally, the fourth part of the paper is considered the importance of the philosophical counselling for Azerbaijan.

Keywords: philosophical counselling, man and philosophy, philosophical treatment, a new movement, psychotherapy

Резюме

Кенуль Буньядзаде

Новое философское течение – философское консультирование

Статья посвящена анализу нового философского течения, которое было основано в ранние 80-е годы в Европе и США. Статья состоит из 4-х частей. В первой части автор вкратце представляет историю, главные методы и представителей этого течения и показывает отличительные черты от психологии и психотерапии. Вторая часть является изучением исторических корней философского консультирования, его философских теорий и источников. Это помогает понять, что философское консультирование – традиция, начинающаяся с античного периода – с Сократа. В третьей части автор анализирует актуальность и важность течения для современного периода. И наконец в последней части изучается важность философского консультирования для Азербайджана.

Ключевые слова: философское консультирование, человек и философия, философское лечение, новое течение, психотерапия